

ВАКАРЕНКО

Олена Геннадіївна —
кандидат біологічних наук,
директор Видавничого дому
«Академперіодика»
НАН України

<https://orcid.org/0000-0002-0495-5475>

КАПША

Юрій Михайлович —
кандидат юридичних наук,
директор Центру досліджень
інтелектуальної власності та
передачі технологій НАН
України

АВТОРСЬКЕ ПРАВО У ВИДАВНИЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ НАУКОВИХ УСТАНОВ

Статтю присвячено актуальним проблемам охорони авторського права у видавничій діяльності наукових установ НАН України, в тому числі при розповсюдженні творів у цифровому вигляді та вільному доступі. Надано пропозиції щодо заходів з удосконалення охорони авторського права у видавничій діяльності та договірною забезпечення.

Ключові слова: авторське право, видавнича діяльність, ліцензії, вільний доступ, наукові установи, НАН України.

Основною формою оприлюднення результатів досліджень учених є друкована продукція. За результатами моніторингу, який здійснює група науково-методичного забезпечення видавничої діяльності НАН України в межах виконання науково-дослідної тематики Видавничого дому «Академперіодика», у 2017 р. Академія разом з установами здійснювала випуск 346 періодичних видань. НАН України є співзасновником 90 журналів та 38 збірників наукових праць. Установи НАН України самостійно видавали ще 218 журналів та збірників. Крім того, щороку академічні співробітники публікують у різних видавництвах України та світу, а також поза видавництвами, близько тисячі книжкових видань. В останньому (за 2016 р.) зі щорічних анотованих каталогів книжкових видань НАН України¹ наведено 986 бібліографічних описів наукових монографій, словникових, довідкових, енциклопедичних, науково-популярних, навчальних видань та неперіодичних збірників наукових праць.

Останнім часом питанням авторського права у видавничій діяльності приділяють особливу увагу як в Україні, так і в провідних країнах світу у зв'язку з новими підходами до розповсюдження видань, зокрема у цифровому вигляді, за комерційними та некомерційними моделями використання творів, з реалізацією політики вільного доступу, запровадженням доступу до «сирітських» творів та творів, що відсутні у про-

¹ *Національна академія наук. Каталог книжкових видань. 2016.* Упорядники: М.В. Язвинська, Ю.В. Діденко. К.: Академперіодика, 2017.

дажу, із застосуванням нових технологій аналізу текстів — text and data mining, розвитком цифрових бібліотек та з іншими поглядами на використання творів, зокрема в освітянській діяльності.

Актуальним питанням є нові стандарти надання доступу до наукових публікацій, що запроваджені, зокрема, Європейським Союзом при розповсюдженні результатів Рамкових програм досліджень та інновацій, у тому числі програми «Горизонт-2020», які доцільно взяти до уваги при проведенні наукових досліджень в Україні, а також врахування особливостей набуття прав інтелектуальної власності на наукові статті та монографічні видання, створені під час проведення наукових досліджень за бюджетні кошти.

Майнові права на наукові статті та монографічні видання: автор, установа, видавництво

Автори та наукові установи. Слід відзначити принципову відмінність у правовідносинах авторів — працівників та наукових установ з прийняттям нового Цивільного кодексу (ЦК) України, що набув чинності 01.04.2004.

Відповідно до ст. 429 ЦК України майнові права інтелектуальної власності на об'єкт, створений у зв'язку з виконанням трудового договору, належать працівникові, який створив цей об'єкт, та юридичній або фізичній особі, де або у якій він працює, спільно, якщо інше не встановлено договором. Особисті немайнові права інтелектуальної власності на об'єкт, створений у зв'язку з виконанням трудового договору, належать працівникові, який створив цей об'єкт.

Якщо автор є працівником установи, що здійснює видання наукового журналу, та статтю підготовлено в рамках виконання наукової тематики — така стаття є службовим твором (твір, створений у зв'язку з виконанням трудового договору) зі спільними майновими правами на статтю автора та установи.

У зв'язку з цим у рамках частки майнових прав, що належать автору, є необхідним укла-

дання з установою ліцензійного договору з наданням права використання твору для видання та розповсюдження.

У випадку, якщо статтю створено автором, який працює в іншій установі, в рамках наукової тематики цієї установи, у примірному ліцензійному договорі, затверджені постановою Президії НАН України від 04.06.2014 № 130, зазначається, що: «Ліцензіат заявляє, що...

- він має право на надання дозволу (ліцензії) на використання Твору за цим Договором, у випадку, якщо Твір створено у зв'язку з виконанням трудового договору;
- він не порушив права інтелектуальної власності інших осіб...».

Враховуючи цей пункт договору, практика видання наукових журналів установами НАН України не передбачає укладання додаткового ліцензійного договору з організацією, де працює автор.

Якщо статтю створено автором самостійно, її підготовка не була передбачена відповідними планами наукових досліджень — у цьому випадку автор має майнове авторське право на статтю та під час укладання ліцензійного договору надає установі-видавцю повноваження на видання твору.

Особливості охорони авторського права для складених творів. При виданні журналів, збірників наукових праць слід взяти до уваги, що вони є складеними творами та відповідно до частини другої ст. 19 Закону України «Про авторське право та суміжні права» «видавцям енциклопедій, енциклопедичних словників, періодичних збірників, збірників наукових праць, газет, журналів та інших періодичних видань належать виключні права на використання таких видань у цілому. Видавець має право за будь-якого використання таких видань зазначати в них своє ім'я або вимагати такого зазначення».

Таким чином, установа НАН України, що здійснює видання складеного твору (видавець), на підставі безпосередньо норм Закону має виключні права на використання такого твору в цілому.

Наукові установи та видавництва. Установи НАН України здійснюють видання наукових журналів як через видавництва, так і самостійно.

Суттєво, що видавництво набуває прав видавати твір, його розповсюджувати лише якщо у договорі між установою та видавництвом передбачені умови охорони авторського права та видавництву надане право користування твором визначеними способами.

З цим пов'язана необхідність передбачення у ліцензійному договорі між установою та автором положення щодо надання права установі укладати субліцензійні договори з видавництвом з видання твору.

Договірне забезпечення правовідносин авторів, установ та видавництва. Президією НАН України постановою від 04.06.2014 № 130 затверджено примірний ліцензійний договір на використання твору між автором та установою, що передбачає надання Установі необхідних повноважень з видання твору на підставі невиключної ліцензії.

Водночас у застереженнях до договору вказується, що «даний Твір не був раніше опублікований і не буде опублікований у будь-якому іншому виданні до публікації його Ліцензіатом». Надання невиключної ліцензії означає, що автор після публікації у журналі може опублікувати статтю і в іншому виданні або використати її іншим чином — для монографії тощо. Однак вказана конструкція має місце для творів, що створені автором поза зобов'язаннями з виконання наукової тематики установи.

У випадку службової наукової статті — слід вказати на збереження правомочності установи на статтю в межах своєї частки майнових прав. Таким чином, на наш погляд, якщо таку ж саму статтю передбачається опублікувати в іншому виданні, у тому числі іноземному, доцільним є узгодження автором цього питання з науковою установою, де він працює. Також установи можуть формувати власну видавничу політику з визначенням, що відповідне узгодження не має здійснюватися. З іншого боку, іноземні видавництва у договорах з автором теж зазначають вимогу оригінальнос-

ті твору та його новизни, та скоріше вказане питання може виникати при виданні збірників наукових праць, де статтю розміщують як таку без змін.

Стосовно видання наукових монографій, що створюються в рамках наукової тематики установ та підготовка яких передбачена робочими планами наукової тематики, вказані монографії є службовими творами з виникненням спільного майнового авторського права на монографію як наукової установи, так і автора (ст. 429 ЦК України).

З цим пов'язана необхідність укладання між науковою установою (роботодавцем) та автором монографії (працівником) ліцензійного договору про надання установі ліцензії на використання твору в цілях його видання. Щодо виду ліцензії вважаємо, що в цьому випадку на відміну від статті має укладатися ліцензійний договір про надання одиначної ліцензії. Це пов'язано із значними витратами на проведення наукових досліджень, що публікуються у монографії, а також на підготовку та друк монографії за рахунок відомчого замовлення.

Зазначимо, що відповідно до ст. 1108 ЦК України одиначна ліцензія видається лише одному ліцензіату і виключає можливість видачі ліцензіаром іншим особам ліцензій на використання об'єкта права інтелектуальної власності у сфері, що обмежена цією ліцензією, але не виключає можливості використання ліцензіаром цього об'єкта у зазначеній сфері.

На відміну від цього виключна ліцензія видається лише одному ліцензіату і виключає можливість використання ліцензіаром об'єкта права інтелектуальної власності у сфері, що обмежена цією ліцензією, та видачі ним іншим особам ліцензій на використання цього об'єкта у зазначеній сфері.

Отже, надання виключної ліцензії призвело б до обмеження прав автора з переробки твору, використання його частин в інших творах тощо. Використання одиначної ліцензії, на наш погляд, сприяло б політиці першого опублікування досліджень, здійснених у науковій установі, саме під егідою наукової установи, а не будь-якої іншої організації.

Водночас, за умови залучення у певних випадках зовнішніх джерел фінансування, питання зазначення відповідних назв юридичних осіб у вихідних даних монографії та охорони авторського права могли б бути уточнені договором щодо видання монографії.

Стосовно правовідносин наукових установ та видавництва слід вказати на важливість підготовки та розповсюдження серед наукових установ примірних договорів з видавництвами про видання періодичних та монографічних видань. Умови таких договорів мають визначати обсяг повноважень видавництва з виготовлення та розповсюдження тиражу (за необхідності), доступу до наукового журналу, окремих статей, монографічного видання онлайн, уточнення майнових прав щодо оформлення видання тощо.

Застосування знака авторського права.

Аналіз застосування знака авторського права при виданні наукових монографічних видань свідчить про поширені помилки, пов'язані з неврахуванням, яким особам — авторам, науковим установам — належить авторське майнове право на твір². Так для видань, що підготовлені в рамках виконання наукової тематики та видані за рахунок відомчого замовлення, в одних випадках у знаку авторського права вказуються автори, в іншому — наукові установи.

Вказане призводить до непорозуміння, які особи вирішують питання стосовно перевидання твору, до яких осіб слід звертатися у випадку порушення прав на твір тощо.

Слід вказати, що знак авторського права не має сповіщати про немайнові права автора, зокрема право на ім'я. Вказані права не передаються. Автором твору, за відсутності доказів іншого, вважається особа, зазначена як автор на оригіналі або примірнику твору (презумпція авторства) (ст. 11 Закону України «Про авторське право і суміжні права»).

Суттєвим, з нашої точки зору, є зазначення всіх авторів твору, упорядників, перекладачів

² Капіца Ю.М. Використання знака охорони авторського права у наукових періодичних виданнях та монографіях. *Наука України у світовому інформаційному просторі*. 2016. № 13. С. 49–61.

у вихідних даних видання. Щодо знака авторського права можливим є випадок зазначення у знаку лише наукової установи, якщо автори за ліцензійними договорами надали установі ліцензію на використання твору з метою видання та розповсюдження.

Якщо авторами не уклалися договори з установою, авторське майнове право на твір належить установі та авторам спільно. У цьому випадку в знаку авторського права мають вказуватися як наукова установа, так і автори. Проте вказане призводить до того, що укласти договір на видання твору з видавничою організацією мають спільно автори та наукова установа, як і вирішувати інші питання використання твору.

Можливим є варіант, коли видання підготовлене не в рамках наукової тематики, а за ініціативою автора, цільові кошти на видання установою не використовуються. Проте автор та установа бажали б, щоб видання було здійснене під егідою та із зазначенням у вихідних даних назви установи. У цьому випадку в знаку авторського права має зазначатися автор, якщо інше не передбачено договором між автором та установою.

Вільний доступ до опублікованих наукових видань

Особливістю сьогодення є прийняття провідними країнами світу політичних документів щодо вільного доступу до наукових видань, створених при фінансуванні урядів, що відповідає реаліям інформаційного суспільства та сприяє технологічному прогресу та обміну знань. У Європейському Союзі принципи вільного доступу визначено Рекомендацією Європейської комісії «Про доступ та збереження наукової інформації» 2012 р., Повідомленням «До кращого доступу до наукової інформації: розширення використання результатів державних інвестицій у дослідження» 2012 р., Керівництвом щодо відкритого доступу до наукових публікацій та даних наукових досліджень у програмі «Горизонт-2020» 2013 р., Модельною угодою про надан-

ня гранту тощо³, у США — Меморандумом «Покращення доступу до результатів наукових досліджень, які фінансуються державою» Бюро з науково-технічної політики Управління Президента США 2013 р.⁴

Елементи такої політики включають:

- установа — виконавець досліджень зобов'язана забезпечити відкритий та безоплатний доступ для всіх рецензованих наукових публікацій, пов'язаних з результатами досліджень, або кінцевого варіанта рецензованого рукопису, прийнятого для публікації, або опублікованої статті з розміщенням статті у репозиторії як можна швидше після публікації;

- електронна версія статті, опублікована видавцем, має бути розміщена виконавцем досліджень у репозиторії для вільного доступу під час публікації або в будь-якому іншому випадку протягом 6 місяців з часу публікації (12 місяців для публікацій у галузі соціальних або гуманітарних наук);

- витрати на забезпечення відкритого доступу до наукових публікацій видавцем передбачаються у контрактах на фінансування досліджень за Рамковими програмами ЄС;

- крім наукових публікацій вказаний режим опублікування відноситься також до даних, що отримані під час дослідження та необхідні для оцінки результатів, представлених у публікації;

- відкритий доступ через репозиторій має бути забезпечений також для бібліографічних метаданих, які ідентифікують публікацію;

³ On access to and preservation of scientific information: Commission Recommendation. C(2012) 4890 final, 17.7.2012.

Towards better access to scientific information: Boosting the benefits of public investments in research: Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of Regions. COM(2012) 401 final, 17.7.2012.

Guidelines on Open Access to Scientific Publications and Research Data in Horizon 2020. Version 1.0, December 11, 2013.

⁴ Increasing Access to the Results of Federally Funded Scientific Research. Memorandum for the Heads of Executive Departments and Agencies. Executive office of the President. Office of Science and Technology Policy, February 22, 2013.

- для надання вільного доступу для публікацій рекомендуються для використання ліцензії вільного доступу Creative Commons.

Слід відзначити практику наукових установ та університетів у ЄС, а також відповідні положення угод між авторами та видавництвами, що дозволяють науковій установі та автору:

- розміщувати рукопис статті, прийнятої до публікації, на сайті наукової установи, а також автору — на власному сайті автора;

- розміщувати опубліковану статтю у репозиторії вільного доступу.

Поширеним є створення як окремого розділу веб-сайту наукової установи — майданчика вільного доступу до наукових публікацій працівників установи, де, зокрема, вказується кількість переглядів (завантажень) статті користувачами.

В Україні на сьогодні відсутні політичні документи щодо вільного доступу до наукових публікацій. Сучасне законодавство не дозволяє застосовувати в повному обсязі ліцензії вільного доступу. Є випадки, коли організації, зазначаючи той чи інший вид ліцензій вільного доступу, не враховують їх призначення. Це призводить, наприклад, до того, що організація надає право вільного доступу за ліцензією Creative Commons CC BY, яка передбачає право будь-якої особи дописувати і змінювати текст статті, додавати себе автором та розповсюджувати статтю серед необмеженого кола осіб. Вказане застосовується, наприклад, для Wikipedia. Також є нерозвинутими інтернет-майданчики надання статей для вільного доступу в наукових установах. Не набула розвитку практика виставлення статей або гіперпосилань на них на сайтах наукових співробітників.

Усе це стримує обмін науковою інформацією.

Суттєвим кроком до розвитку практики надання вільного доступу до наукових публікацій є розміщення опублікованих за бюджетні кошти журналів установ НАН України на сайті Національної бібліотеки ім. В.І. Вернадського НАН України.

Зазначимо, однак, що правовий статус доступу до цих творів відрізняється від творів, доступ до яких здійснюється за ліцензіями

вільного доступу. Можливості використання таких статей обмежуються випадками вільного використання, визначеними ст. 21–23, 25 Закону України «Про авторське право і суміжні права».

Застосування ліцензій вільного доступу при розміщенні наукових видань у цифровій формі вимагає також доповнення Примірною ліцензійного договору (постанова Президії НАН України від 04.06.2014 № 130) положеннями щодо надання установі права надавати до твору вільний доступ на умовах певної ліцензії вільного доступу.

Інтелектуальний аналіз текстів (text and data mining) та авторське право. Запровадження систем text and data mining є знаковою подією сьогодення, що надає можливість аналізу, систематизації мільйонів наукових публікацій за певними параметрами аналізу. Цей напрям набув широкого обговорення в ЄС у зв'язку інколи з різними інтересами наукових установ та видавців щодо аналізу тексту та непередбаченням міжнародним та національним законодавством країн виключень щодо авторського права для здійснення вказаного аналізу⁵.

Зауважимо, що Пропозицією директиви ЄС щодо авторського права у єдиному цифровому ринку 2016 р. (ст. 3) визначено виключення з авторського права з можливістю наукових установ та університетів застосовувати інтелектуальні системи аналізу текстів. Передбачено, що вказане виключення не може бути предметом відмови з боку наукової установи за контрактом з видавничою організацією або власником бази даних. Особи, які мають права на бази даних (тобто видавці тощо), мають право застосовувати заходи із гарантування безпеки мереж та баз даних, проте в обсязі не більшому, ніж потрібно для забезпечення вказаної безпеки.

Актуальним є врахування зазначених положень при вдосконаленні національного законодавства з авторського права.

⁵ Study on the legal framework of text and data mining (TDM). European Union, 2014.

Ліцензії вільного доступу до наукових публікацій

Вказані ліцензії застосовуються при наданні вільного доступу до публікацій за рамковими програмами досліджень та інновацій ЄС науковими установами, університетами, видавництвами в ЄС при наданні вільного доступу до наукових журналів, а також при розміщенні журналів у міжнародних базах даних видань⁶.

Зауважимо, що під загальною назвою «ліцензії вільного доступу» міжнародною практикою вироблено різні види ліцензій, які забезпечують більш повні або обмежені повноваження з використання твору.

Найпоширенішим на сьогодні є використання ліцензій вільного доступу Creative Commons. Їх аналіз свідчить про можливість застосування з метою доступу до наукових публікацій двох типів ліцензій.

Attribution-NonCommercial-NoDerivs («із зазначенням авторства – Некомерційне використання – Без похідних творів», CC BY-NC-ND). Ліцензія надає право копіювати та розповсюджувати матеріал на будь-якому носії та у будь-якому форматі для будь-яких цілей за умови дотримання права автора на ім'я і передбачає лише некомерційне використання твору. Також забороняється переробка твору, його використання як основи для похідного твору. Вказана ліцензія найбільше обмежує з шести основних ліцензій.

Attribution-NoDerivs («із зазначенням авторства – Без похідних творів», CC BY-ND). Ліцензія передбачає надання права копіювати і розповсюджувати матеріал на будь-якому носії та у будь-якому форматі для будь-яких цілей, включаючи комерційні, — за умови дотримання права автора на ім'я. Також забороняється переробка твору, його використання як основи для похідного твору.

⁶ Капіца Ю.М., Шахбазян К.С. Застосування ліцензій відкритого доступу при розміщенні матеріалів наукових журналів в електронному середовищі. *Наука України у світовому інформаційному просторі*. 2016. № 13. С. 62–70.

Як бачимо, вказані ліцензії дозволяють чи заперечують комерційне використання твору користувачами. При цьому слід звернути увагу на те, що поняття «комерційне використання» чи «використання з комерційною метою» може різнитися залежно від країни, законодавство якої розглядається.

Практика діяльності видавництв наукових журналів та інших видань в ЄС свідчить про оприлюднення на сайті видавництв політики, що розуміється під некомерційним або комерційним використанням, та для яких випадків є необхідною згода видавництва. На наш погляд, при тлумаченні поняття «комерційне використання» в Україні слід взяти до уваги визначення гл. 4 Господарського кодексу України «Господарська комерційна діяльність (підприємництво)», ст. 42 «Підприємництво як вид господарської діяльності»: «підприємництво — це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку».

Окремим питанням є формування із статей, глав монографій збірників матеріалів та їх продаж студентам, що набуло розвитку в університетах іноземних країн. Практика вирішення вказаного питання свідчить або про певну політику формування таких матеріалів (обмежена кількість статей чи глав з одного видання), або про вирішення такого питання через укладання угод між університетами та видавництвами або угод між університетами, організаціями колективного управління та видавництвами. Вказане використання розцінюється як таке, що виходить за рамки звичайних виключень щодо вільного використання творів у цілях освіти (ст. 23 «Вільне відтворення примірників творів для навчання» Закону України «Про авторське право і суміжні права»).

Застосування ліцензій відкритого доступу в Україні стримується тим, що укладання ліцензій такого типу не передбачено національним законодавством про авторське право. Що стосується договорів про розпорядження майновими правами інтелектуальної власності, такі

договори можуть укладатися лише у письмовій формі (ст. 1107 ЦК України).

З метою врегулювання вказаних питань Кабінетом Міністрів України до Верховної Ради України подано проект Закону № 4579 від 04.05.2016 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо набуття, розпорядження та охорони авторського права і суміжних прав». ЦК України передбачається доповнити статтею 1111 «Ліцензійний договір на основі публічної пропозиції», а до Закону України «Про авторське право і суміжні права» внести зміни стосовно можливості укладання договорів на використання творів, у тому числі в електронній формі.

Водночас, на наш погляд, застосування ліцензій вільного доступу можливе й зараз:

- по відношенню до користувачів з іноземних країн;
- по відношенню до громадян України.

Так, застосування ліцензій відкритого доступу означатиме, що особа, що має майнові авторські права (наукова установа, автор), розглядає дії користувачів з використання творів у рамках ліцензії як правомірні та не буде застосовувати в рамках наданих прав використання засоби захисту майнових прав. Водночас, якщо, наприклад, ліцензією визначено можливість некомерційного використання творів, а користувач використовує такі твори комерційно, особа, що має авторське право, має право застосувати всі передбачені законодавством засоби цивільно-правового, адміністративно-правового та кримінально-правового захисту майнових прав.

Зауважимо, що в рамках виконання теми наукових досліджень ВД «Академперіодика» підготовлено проект Рекомендацій щодо застосування ліцензій відкритого доступу при розміщенні матеріалів наукових журналів в електронному середовищі.

Доступ до наукових видань на комерційних засадах

При фінансуванні видання монографії або наукового журналу видавництвом звичайною є практика надання доступу до цифрових ко-

пій видань на комерційних засадах через передплату журналу в цифровому вигляді або продаж цифрового примірника певної статті, монографії.

Практика взаємодії видавництва та наукових установ у ЄС свідчить, що в цьому випадку для видань, створених під час виконання проектів рамкових програм ЄС та видання яких фінансується за рахунок програм, надання вільного доступу до публікацій може здійснюватися через 6–12 місяців після виходу журналу. При цьому в багатьох випадках автор має право розмістити рукопис статті, прийнятої до друку, в репозиторіях вільного доступу, на сайті наукової установи, де він працює, на власному сайті. Видавництва зазвичай інформують на своїх сайтах про політику щодо меж використання придбаних у цифровому вигляді журналу за передплатою або примірника монографії. Так, зокрема, політика в галузі авторського права видавництва Wolters Kluwer Law & Business, що є лідером світового ринку видань міжнародної тематики, включає таке.

Для користувачів. Запити щодо передруку або копіювання мають надсилатися до видавництва. Запит щодо передруку або копіювання більш ніж половини журналу або більш як третини книги не розглядається. Подання запиту здійснюється за встановленою формою із зазначенням, зокрема, обсягу матеріалу, що передбачається використати, порівняно з обсягом усього твору та результату використання на потенційному ринку видання. Дозвіл слід отримувати при здійсненні копій (включаючи матеріали для лекцій); розсилці матеріалів електронною поштою (до 250 отримувачів); використанні у системі Інтранет (для використання в організаціях, університетах за умови захисту паролем).

За автором залишається ряд більш широких прав⁷, зокрема право розміщувати твір на персональному сайті автора або веб-сайті установи, де працює автор; тоді як комерційне використання публікації забороняється.

⁷ Wolters Kluwer. Rights and Permissions Guide. <http://authors.wolterskluwerblogs.com/#rights>

Зазначимо, що для наукових журналів, що видаються науковими установами НАН України, актуальним є вироблення відповідної політики щодо авторського права для комерційного та некомерційного використання. Можливим напрямом комерційного використання є переклад за замовленнями іноземних установ окремих статей та надання їх у цифровому вигляді.

Оцифрування і надання доступу до культурної спадщини та авторське право

Вказане питання має неабияке значення для збереження та піднесення української культури і надання доступу до культурного надбання. Рядом наукових установ НАН України, університетів реалізуються проекти з оцифрування та надання доступу до історико-культурних фондів, створюються портали, присвячені видатним особистостям України, тощо.

Проблемою цієї діяльності є невирішеність на законодавчому рівні багатьох питань авторського права щодо «сирітських творів» та творів, які відсутні у комерційному обігу, нерозвинутість ідентифікаторів авторсько-правового статусу творів та договірного забезпечення надання творів для оцифрування і вільного доступу.

Зазначимо послідовність дій у цьому напрямі в ЄС з прийняття політичних документів щодо оцифрування, доступу до культурного контенту онлайн, охорони авторського права⁸, директиви 2012/28/ЄС про певні дозволені використання «сирітських творів» 2012 р.⁹, очікуваного прийняття директиви щодо авторського права у єдиному цифровому ринку 2016 р. Останнє стосується правил доступу до творів, які відсутні у комерційному обігу, а також права установ, що зберігають культурну

⁸ Commission Recommendation 2006/585/EC of 24 August 2006 on the digitisation and online accessibility of cultural content and digital preservation.

⁹ Directive 2012/28/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 on certain permitted uses of orphan works. OJ L 299. 27.10.2012. P. 5–12.

спадщину, робити копії будь-яких творів або іншого контенту, що є в їх колекції, з метою їх збереження¹⁰ [10]. Особливе значення директиви про «сирітські твори» — можливість оцифрування творів, автор яких не є відомим, або навіть якщо він відомий, відсутня інформація щодо його місцезнаходження, правонаступників, незважаючи на проведений пошук.

Вказані положення мають бути введені до законодавства України в рамках адаптації законодавства України до законодавства ЄС.

Водночас практика діяльності цифрових бібліотек в ЄС, зокрема Європіани, свідчить про цінні напрацювання з визначення авторсько-правового статусу творів та укладання договорів з оцифрування і надання доступу до таких творів. Зокрема, всі твори, що надходять для оцифрування, розподіляються на: твори, що перейшли до суспільного надбання; твори, що розповсюджуються на умовах ліцензій відкритого доступу; твори, автори яких є невідомі або їх пошук пов'язаний зі значними складнощами («сирітські твори»); твори, що зникли з продажу, і є необхідність узгодження умов використання таких творів з авторами або особами, які мають на них майнові права; твори, використання яких є можливим в обмеженому доступі або на комерційних засадах.

Напрями вдосконалення регулювання та охорони авторського права

Аналіз тенденцій розвитку авторського права в інших країнах та практики охорони авторського права при виданні наукових журналів та монографічних видань науковими установами НАН України свідчить про доцільність реалізації ряду заходів з удосконалення національного законодавства з охорони авторського права та охорони авторського права у видавничій діяльності наукових установ.

Вказане стосується:

1. Розробки для установ системи НАН України рекомендацій щодо принципів вільного

¹⁰ Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on copyright in the Digital Single Market. Brussels. COM(2016) 593 final, 14.9.2016.

доступу до наукових статей та інших видань у цифровій формі. Вказані принципи мали б визначати вид ліцензій відкритого доступу, що застосовуються, особливості змісту договору між автором та установою з надання прав використання твору на умовах вільного доступу тощо.

2. Підготовки рекомендацій щодо охорони авторського права при комерційному використанні творів.

3. Розробки інструментальних технічних засобів, веб-платформ, за допомогою яких наукові установи розміщували б свої видання у цифровому вигляді.

4. Передбачення на веб-сайтах наукових журналів інформації та застережень стосовно політики з охорони авторського права для авторів та користувачів.

5. Вдосконалення договірної забезпечення правовідносин між авторами, науковими установами та видавництвами, що включає підготовку рекомендацій та примірних договорів між установами та видавництвами, а також між авторами та науковими установами стосовно особливостей видання монографічних видань, складених творів — словників, атласів тощо.

6. Вдосконалення застосування знака авторського права при виданні творів та підготовки рекомендацій щодо його застосування.

7. Підготовки та прийняття змін і доповнень до Закону України «Про авторське право і суміжні права» та ЦК України, що стосуються:

- використання «сирітських творів» з адаптацією положень Директиви ЄС 2012/28/ЄС щодо деяких дозволених випадків використання «сирітських творів»;

- можливості укладання в Україні ліцензій вільного доступу зі зміною положень щодо обов'язковості укладання договорів з розпорядження майновими правами інтелектуальної власності лише у письмовій формі;

- врегулювання питань оцифрування та доступу до творів, що не знаходяться у комерційному обігу, проте строк авторського права для них не закінчився;

- визначення виключення з авторського права щодо можливості науковим установам

та навчальним закладам застосовувати інтелектуальні системи аналізу тексту (text and data mining);

- можливостей бібліотек, архівних закладів в Україні оцифрувати твір та зберігати його у цифровій формі для збереження або заміни пошкодженого примірника творів;

- можливості надавати доступ до творів у цифровій формі у приміщенні бібліотек через встановлені термінали.

8. Розробки примірних умов договорів з передання до бібліотек видань, фонограм, фотографій, інших об'єктів авторського права і суміжних прав у цифровій формі або з метою оцифрування, які визначають можливості надання доступу до творів у цифровому середовищі та межі доступу до творів.

Вказане, зокрема, стосується творів, що використовуються при створенні спеціалізованих порталів, присвячених історичним подіям, особистостям, напрямам знань (наукові електронні бібліотеки, електронні колекції газет, портали літературних діячів).

9. Запровадження ідентифікаторів творів щодо виду охорони авторського права, зокрема:

- творів, що перейшли до суспільного надбання;

- творів, що розповсюджуються на умовах ліцензій відкритого доступу;

- творів, автори яких невідомі або їх пошук пов'язаний зі значними складнощами («сирітські твори»);

- творів, що зникли з продажу, і є необхідність узгодження умов використання таких творів з авторами або особами, які мають майнові прав на такі твори;

- творів, використання яких є можливим в обмеженому доступі або на комерційних засадах.

10. Підготовки зацікавленими організаціями науки, культури та освіти та підписання Меморандуму щодо використання творів, які надійшли до суспільного надбання та оцифруються, метою якого є визначення стандартів використання таких творів з виключення обмежень з розповсюдження та надання доступу.

*O.G. Vakarenko*¹, *Yu.M. Kapitsa*²

¹ Publishing House "Akademperiodyka" of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv)

² Centre of Intellectual Property Studies and Technology Transfer of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv)

COPYRIGHT IN PUBLISHING ACTIVITIES OF SCIENTIFIC INSTITUTIONS

The article is devoted to actual problems of copyright protection in the publishing activities of scientific institutions of NAS of Ukraine, including in the distribution of works in digital form and free access. Proposals on measures to improve copyright protection in publishing activities and contractual provision are given.

Keywords: copyright, publishing, licenses, free access, scientific institutions, NAS of Ukraine.